

NAD KNJIGAMA MILANA MOGUŠA –
O DIJAKRONIJSKOJ FONOLOGIJI
HRVATSKOGA JEZIKA

Milan Moguš: *Povijesna fonologija hrvatskoga jezika*.
Školska knjiga, Zagreb, 2010., 145 str.

U dosadašnjim sam se prikazima knjiga iz područja u kojemu sam kompetentna trudila slijediti akademsko pravilo po kojemu, u ime znanstvene objektivnosti, prikaz valja lišiti osobnih stavova i refleksija. Pokušala sam se tako postaviti i prema knjizi Milana Moguša *Povijesna fonologija hrvatskoga jezika* (Školska knjiga, Zagreb, 2010.), no nije mi pošlo za rukom sročiti objektivnan prikaz s prosudbama u kojima ne bi bilo odraza mojih osobnih relacija prema ovom autoru i (ovom) njegovu djelu, ni odraza objektivnih činjenica iz onoga dijela moga života u kojemu sam stjecala akademsku izobrazbu. Moju objektivnost umanjuje ponajprije činjenica da mi je Milan Moguš prije četiri desetljeća, upravo kad je pisao prvu knjigu o istoj temi, bio profesorom na zagrebačkoj kroatistici, a prije tri desetljeća i na poslijediplomskom studiju, zatim činjenica da mi je koncem sedamdesetih postao i mentorom u znanstvenom i učiteljem u visokoškolskom nastavnom radu, potom činjenica da mi je do danas ostao Profesor, Mentor i Učitelj, te napokon činjenica da je naš odnos tijekom čitavog tog razdoblja do danas obilježen uzajamnim poštovanjem i odanošću, svojevrsnim duhovnim bratimstvom.

Stoga sam se, umjesto ishitreno neutralnoga, odlučila na stručan prikaz knjige viđen iznutra, iz sebe i svoga osobnoga iskustva.

I.

Primajući prošloga ljeta primjerak netom tiskane *Povijesne fonologije hrvatskoga jezika*, upitala sam Profesora je li riječ o ponovljenom izdanju njegova *Fonološkog razvoja hrvatskog jezika* od prije četrdeset godina. Imala sam pritom na umu jedan susret iz 2006. godine, prigodom kojega smo se, među poslovima koji nam još predstoje, usputno dotakli i potrebe za ponovnim izdanjem njegovih ranijih radova iz povijesti i dijalektologije hr-

vatskoga jezika jer ih odavno više nema u prodaji, a neophodni su sveučilišnoj nastavi. Kako se tom prigodom nije očitovao o svojim planovima (zapravo ih je znakovito odsutio), donekle me zateklo pojavljivanje njegove *Povijesne fonologije hrvatskoga jezika 2010. godine*, a zebnjom ispunio njegov kratak odgovor na gornje pitanje: »Ne. Ovo je nova knjiga. Vidjet ćete kad pročitate.«

Ožalostila me je, naime, i sama pomisao da bi u povijesni nepovrat otišla ona čudesna Moguševa “knjižica” (kako je sam autor imenuje u Predgovoru ovoj iz 2010.), koju bi, zbog njezina značenja i učinka na naraštaje kroatista s kraja 20. stoljeća, bilo primjerenije svrstati među hrvatske “molitvene knjižice” (kako su naši predci nazivali svoje molitvenike).

II.

Doista je *Fonološki razvoj hrvatskoga jezika* Milana Moguša u izdanju Matice hrvatske iz 1971. po mnogočemu karizmatično čedo hrvatske povijesti u zadnja četiri desetljeća 20. stoljeća.

Ponajprije, to je prvo strukturalistički koncipirano djelo o određenu cjelovitu segmentu hrvatskoga jezika, i preteča je svim budućim interpretacijama genetskolingvističkih disciplina unutar hrvatskoga jezika. Njezin je teorijsko-metodološki koncept, odabran u ponudi teorija onodobne vodeće znanstvene misli, bio izrazito inovativan u odnosu na istrošene i anakrone mladogramatičarske koncepte, preživjele u ovdašnjoj sredini i do kasnih šezdesetih godina, kad je u jezikoslovlje već uvelike prodro strukturalizam, a u hrvatskoj se metropoli udomio »Zagrebački lingvistički krug« kao središte strukturalističke radijacije. Milan Moguš, agiln član ovoga poletom ponesena kruga hrvatskih strukturalista, o tim je okolnostima i o svojim pobudama u Predgovoru svojoj “knjižici” napisao samo ovo: »Posljednjih je godina objavljeno podosta rasprava iz dijakronijske fonologije hrvatskoga odnosno srpskog jezika. Unatoč tomu, u svom sam nastavničkom i znanstvenom radu neprestano osjećao potrebu za jednim suvremeno koncipiranim cjelovitijim prikazom te problematike. Ova je knjiga pokušaj da se toj potrebi udovolji. Zahvaljujem svim kolegama, osobito članovima »Zagrebačkog lingvističkog kruga«, koji su mi svojim primjedbama i sugestijama pomogli u radu.«

Nadalje, knjiga je napisana 1970., u ozračju ideoloških previranja, s prividima sloboda nadomak i nadohvat pojedincu i društvu, a tiskana u godini 1971. u kojoj su, sa slomom “hrvatskoga proljeća”, priviđane “proljećarske” slobode još jednom ponovno zamaknule iza obzora. Knjiga je (pre)puštena (pre)živjeti u društvu ponovno okovanu političkim i ideološkim stegama, u kojemu je osobni naziv jezika u njenu naslovu (hrvat-

ski jezik) nepoćudan i nedopustiv, a uništeno je i gnijezdo iz kojega se vinula (zabranjena je kulturna institucija Matica hrvatska).

Iako je, međutim, bila usredotoćena isključivo na jezikoslovnu građu i posve lišena ideoloških interpretacija i isključivosti, te je službeno ignorirana samo zbog nedopuštena imena, priznata je i prigrljena u krugovima kojima je bila najpotrebnija: prije svega na sveučilišnim studijima u Hrvatskoj gdje su se (u okvirima službene serbokroatistike) pripremali budući kroatisti, koji će devedesetih godina 20. stoljeća iznijeti na vidjelo moderno kroatističko poimanje hrvatskoga jezika, i stručnom argumentacijom pomoći njegovu etabliranju. Knjiga je zračila stanovitom duhovnom uzvišenošću: njezina je čedna ideološka čistoća godila ojađenu srcu i duhu (netom *puštenu iz boce*, senzibiliziranu za pitanja vlastita jezika pa potom osujećenu u društvenom limbu) hrvatskih sveučilištaraca i intelektualaca. Imponirala je njihovu umu kao misaoni izazov, vodič i oslonac u uzbudljivoj navigaciji kroz logičke labirinte strukturalističkih interpretacija o razvitku hrvatskoga jezika. Uzbudljivosti je te pustolovine nemalo pridonosilo i heretično ozračje stvoreno oko imena jezika zapisana u naslovu knjige: valja podsjetiti da dvadeset generacija kroatista u sljedeća dva desetljeća nije u službenoj uporabi smjelo imenovati svoj jezik nazivom napisanim u naslovu knjige iz koje su stekli znanja o njegovim povijesnim mijenama. Općoj je prihvatljivosti i prihvaćenosti ove knjige znatno doprinijela njezina primjerna teorijsko-metodološka konzistentnost, te izvedba, diskurs i stil. Stručnost (upravo: učenost) i edukativnost (upravo: otkrivanje i vođenje u poučavanju) skladno su isprepletene i nenametljivo nazočne u tekstu izvedenu uzorno jasnim, odmjerenim, naizgled jednostavnim a zapravo pregnantnim, gotovo sentencioznim diskursom.

Zbog svih kvaliteta kojima se knjiga odlikovala čitava je naklada razmjerno brzo rasprodana, većinom privatnim korisnicima, ondašnjim zagrebačkim studentima koji su knjigu čuvali kao uspomenu na svoje studentske dane.

U ustanovama je knjiga bila rijetkost: kad je, primjerice, 1978. utemeljen studij kroatistike (upravo: serbokroatistike), knjižnica je na Pedagoškom fakultetu u Rijeci raspolagala samo jednim primjerkom naslijeđenim iz knjižnice Pedagoške akademije (a moglo se računati i s jednim primjerkom u posjedu riječke Naučne biblioteke), pa kad je i taj jedini primjerak početkom devedesetih godina izgubljen, izrađeno je nekoliko fotokopija prema mome osobnom primjerku do kojega sam došla privatnom donacijom iz treće ruke.

Drugog izdanja nije bilo. U Predgovoru *PF/2010*. autor o tome kaže:

»Do drugog izdanja nije došlo jer su se uskoro promijenile političke prilike, a ja tada nisam htio promijeniti (proširiti) ime jeziku.«

A u devedesetima prošloga stoljeća, kad su se »promijenile političke prilike« tako da više nije trebalo »promijeniti (proširiti) ime jeziku«, bilo je napretek briga i poslova oko raščišćavanja i sređivanja svekolikog okoliša od naplavina zaostalih iza velikih voda i povodanjā ... I tako do duboko u prvo desetljeće novoga tisućljeća.

Vjerojatno se jedan od razloga zbog kojega je u onom razgovoru iz 2006. izostao Profesorov odgovor na pitanje o ponovnom izdanju krije u ovom odsječku iz Predgovora novoj knjizi: »O fonološkoj se problematici ipak nastavilo stručno raspravljati. Objavljene su nove stručne rasprave, a pojavile su se i nove knjige«. Trebalo je, naime, pronaći i odvojiti vrijeme za temeljitiji uvid u relevantna djela objavljena nakon 1971., a potom i za intervencije u vlastiti tekst iz te godine. Kako sam razumjela iz njegovih natuknica, prvi mu se posao posrećio tijekom ljetnoga godišnjeg odmora 2008., a redakcija je teksta potom tekla usporedo s drugim obvezama.

III.

Ovaj je prikaz *PF/2010.* pisan s nakanom da se raščlambom teksta i popratnim komentarima potkrijepi odgovor na pitanje s početka ovoga osvrta: je li u odnosu na *FR/1971.* riječ o novoj knjizi istoga autora ili o kakvoj inačici one od prije četrdeset godina.

Sam se autor u Predgovoru *PF/2010.* na svoje redaktorske intervencije osvrnuo vrlo općenito, samo pripomenom da knjiga »...u dobroj mjeri obuhvaća ono što sam napisao u *Fonološkome razvoju* unijevši, dakako, uz neke vlastite novije spoznaje i novije spoznaje drugih autora«.

1.

Usporedba sadržajno-kompozicijske sastavnice otkriva zajedničku okosnicu koju u objema knjigama čini pet temeljnih poglavlja naslovljenih kao: *Uvod, Vokalizam, Konsonantizam, Akcentuacija (FR/1971.) — Naglasak (PF/2010.) i Literatura.*

Usporedba iznosi na vidjelo i razlike u sadržajno-kompozicijskom smislu. U *FR/1971.* između *Uvoda* i *Vokalizma* pet je omanjih poglavlja s naslovima: *O evoluciji slavenskih jezika, Raspad praslavenske jezične zajednice, Raspad južnoslavenskoga prajezika, Balkanski supstrat i Odnosi u zapadnom južnoslavenskom prajeziku.* Četiri od njih pet donose kratak pregled (pred) povijesti hrvatskoga unutar praslavenskoga jezika, kakav se mogao dati na temelju komparatističkih slavističkih spoznaja koncem šezdesetih go-

dina 20. stoljeća (kada još nije mogla biti konzultirana ni jedina poredbe-
na slavenska gramatika hrvatskoga autora; ona S. Ivšića, tiskana je 1970.).
Od toga je vremena tijekom protekla četiri desetljeća paleoslavenska pro-
blematika u stranoj slavistici znatno revidirana i prevalorizirana, osobi-
to u pitanjima apsolutne i relativne kronologije jezičnih mijena u rasponu
od baltoslavenskoga do raspada praslavenskoga jezika i početaka samo-
stalnoga života njegovih jezičnih potomaka, a u prvom su se desetljeću 21.
st. pojavili i radovi hrvatskih komparatista (2002. *Slavenska poredbena gra-
matika* M. Mihaljevića, i 2008. *Poredbeno-povijesna gramatika hrvatskoga jezi-
ka* R. Matasovića) koji su našoj sredini prenijeli nove spoznaje o paleosla-
vistici i ujedno pokazali koliko su stavovi od prije četiri desetljeća zastar-
jeli u odnosu na njih. Stoga je razumljiva i opravdana autorova odluka da
u *PF/2010.* izostavi zasebna poglavlja o genetskolingvističkim pitanjima
koja se odnose na (balto)slavensku pretpovijest i povijest u dopovijesnom
razdoblju hrvatskoga, a reference o toj problematici preuzete iz novijih
izvora, preusmjeri u glavna poglavlja o fonologiji. Na mjesto izostavljenih
pet, u novu je knjigu između *Uvoda* i *Vokalizma* uvršteno poglavlje *Dolazak
u novu postojbinu i početci hrvatske pismenosti*, u koje je pretočen i sadržaj po-
glavlja koji je u *FR/1971.* nosio naslov *Balkanski supstrat*. Tako je amputa-
cijom samostalnih poglavlja posvećenih praslavenskoj problematici u no-
voj knjizi uklonjen zastarjeli znanstveni balast, koji je s protokom vreme-
na najviše opterećivao prvu knjigu, a ujedno je nova knjiga pošteđena po-
navljanja i parafraziranja sadržaja koji su stručnoj javnosti već prezentira-
ni u recentnim knjigama uglednih hrvatskih jezikoslovaca.

Pomnije čitanje otkriva da su autorovi tekstovi koji su u *FR/1971.* bili u
poglavljima pod nazivima *Uvod*, *Vokalizam*, *Konsonantizam* i *Akcentuacija* u
cijelosti preneseni u poglavlja koja u *PF/2010.* nose nazive *Uvod*, *Vokalizam*,
Konsonantizam i *Naglasak*, ali i da su ti preneseni osnovni tekstovi u svim
navedenim poglavljima u većoj ili manjoj mjeri nadograđeni, dopunjeni,
popunjeni i ažurirani, što autorovim vlastitim spoznajama i bavljenjem u
razdoblju nakon prve knjige, što spoznajama i dosezima drugih hrvatskih
jezikoslovaca i istraživača, u rasponu od nestora Stjepana Ivšića do njego-
vih "znanstvenih praunika" poput Mate Kapovića i Sanje Zubčić.

2.

Kroatistički je odnos prema hrvatskome u pogledu izbora izvora i au-
tora, uočljiv u *FR/1971.*, još naglašeniji izborom hrvatskih izvora i autora u
PF/2010. Na popisu literature i izvora u *FR/1971.* dana je 51 bibliografska
jedinica, u *PF/2010.* ima ih 95, od kojih je 46 preuzeto iz prethodne knji-
ge, a 49 ih je, mahom hrvatskih, dodano. Proporcionalno tome povećan je

i broj fusnota: s 86 u *FR/1971.* popeo se na 247 u *PF/2010.*

Kontinuitet je kroatističkoga odnosa zadržan i u pristupu hrvatskome jeziku, koji se u objema knjigama poimlje i interpretira kao složen sustav, unikatan među genetski bližim srodnicima proisteklim iz iste matice po genetski zadanoj tronarječnosti koja obilježava ne samo njegovu sinkroniju nego (uz početnu tropismenost) i čitavu dijakroniju. Takav je pristup, bitan za programsku orijentaciju obiju knjiga, nedvojbeno iskazan već u *FR/1971.* u zaključku poglavlja *Odnosi u zapadnom južnoslavenskom prajeziku* koje nije uvršteno u *PF/2010.*, pa ga vrijedi u cijelosti navesti: »Primjer kajkavskoga dijalekta dobro ilustrira kako lingvistički pojam dijalekta ne mora biti istovjetan s političko-teritorijalnim pojmom. S lingvističkog gledišta hrvatski jezik ima u svojoj osnovi tri dijalekatske grupe. Dakako, struktura se svake grupe može zasebno prikazati. Međutim, s obzirom na zajedničku maticu plod će daljnjih razmatranja biti prikaz onog zajedničkog apstraktnog sustava koji se u pojedinim dijalekatskim strukturama ostvarivao na ovaj ili onaj način. Budući da je štokavski dijalekt osnovica suvremenom standardnom jeziku, razumljivo je što će osobine jezičnog sustava biti najčešće potkrijepljene primjerima čija je realizacija karakteristična za taj dijalekt.« (*FR/1971.* str. 34).

U izvedbi je kontinuiran osobni autorov filološki pristup po kojem se tema jezične povijesti otvara čitanjem prikladnoga teksta iz hrvatske pisane baštine, te izdvajanjem iz njega oprimjerenja kao činjeničnih argumenata u raspravi koja slijedi.

3.

Staro, novo, inovirano i ažurirano u poglavljima *PF/2010.*

Prvo poglavlje s naslovom *Uvod* sadrži teze iznesene u *Uvodu* iz *FR/1971.* (o prirodi jezične povijesti, o značajkama jezične evolucije, o postupnosti i neobrativosti jezičnih mijena, o potrebi i svrsi dijakronijskoga proučavanja jezika, o poredbenoj metodi i analizi), dopunjene kasnijim autorovim spoznajama (primjerice, o valjanosti pisanih spomenika za dokumentiranje ali ne i za određivanje jezične povijesti). Poglavlje se, kao i u *FR/1971.*, otvara starohrvatskom duhovnom pjesmom *Poj željno*, no u razradi je uvodnih teza primijenjen Profesorov mlađi logičko-grafički model, koji pamtim s njegovih sveučilišnih predavanja iz ranih osamdesetih godina.

Drugo poglavlje s naslovom *Dolazak u novu postojbinu i početci hrvatske pismenosti* glavninom je novo po sadržaju i referencijama. Autor se u segmentu sadržaja o dolasku Hrvata u novu postojbinu poziva na novije kroatističke radove (R. Katičić: *Uz početke hrvatskih početaka*, 1993.). U seg-

ment sadržaja o najstarijim međujezičnim dodirima i utjecajima uklopljeno je omanje poglavlje koje je u *FR/1971.* nosilo naslov *Balkanski supstrat* (s referencijama na radove M. Hraste iz 1958., I. Popovića iz 1960. i D. Brozovića iz 1969.), no i taj je segment dopunjen, što navođenjem starije literature (M. Bartoli 1906. i Ž. Muljačić 1962. u kontekstu supstratnoga utjecaja dalmatskoga na hrvatski), što pozivanjem na noviju kroatističku literaturu o supstratnim utjecajima hrvatskoga na druge jezike (prema J. Vončina 1979. kroatizmi u mađarskom dijelu rječnika Fausta Vrančića iz 1595., i prema G. Filipi 2006. kroatizmi u istrorumunjskom). Recentna je kroatistička literatura u podlozi i ostalim segmentima u ostatku toga poglavlja: u segmentu koji se odnosi na praslavenski kakvim se govorilo u vrijeme i nakon dolaska Hrvata (R. Matasović 2008), u segmentu o počecima pisanoga jezika i prvim pisanim spomenicima latinicom (R. Katičić – S. Prosperov Novak 1988.), u segmentu o onomastičkoj baštini (P. Šimunović 1986.), u segmentu o ćirilometodskoj komponenti i prodoru staroslavenskoga u pisanu riječ (S. Damjanović 2001.) te u segmentu o hrvatskim pismima (M. Bogović 1998.).

Glavna poglavlja s naslovima *Vokalizam*, *Konsonantizam* i *Naglasak* sadrže znatno više dopuna, dorada i ažuriranja u odnosu na istoimena poglavlja iz *FR/1971.*, u cjelini i u dijelovima.

U vrijeme kad je nastajala knjiga *FR/1971.* nisu postojali prethodni radovi na temelju kojih bi se mogle graditi pretpostavke o periodizaciji jezične povijesti hrvatskoga, no podrazumijevalo se da povijest svakoga slavenskog jezika – pa i hrvatskoga – počinje u praslavenskome. U slavistici je u to vrijeme tekla otvorena rasprava o praslavenskome u razdoblju njegova dijalekatskoga raslojavanja, te o začetcima hrvatskoga i ostalih njemu genetski najbližih jezika unutar jednoga od praslavenskih dijalekata, a na domaćoj su lingvističkoj sceni otvarana pitanja koja se odnose na prvo (starojezično) razdoblje hrvatskoga nakon dijalekatske emancipacije od praslavenskoga. Knjizi *PF/2010.* prethodila su dva važna izdanja o tim pitanjima. Najprije je 2002. prva ovodobna slavenska poredbena gramatika M. Mihaljevića ovdašnjoj jezikoslovnoj javnosti predstavila u suvremenoj slavistici značajno afirmiranu tezu o baltoslavenskom jezičnom zajedništvu (a time i o počecima praslavenskoga), te dvodijelnu periodizaciju (s relativnom kronologijom) samoga praslavenskoga na jedinstven stariji praslavenski (iz 6. i 7. st. kad povijesni izvori registriraju pretke Hrvata na prostorima jugoistočne Europe) i na mlađi praslavenski iz 8. i 9. st. (općeslavensko razdoblje) zahvaćen ponajprije raslojavanjima na dva teritorijalno-jezična kompleksa, a potom do konca 11. st. i daljnjim izrazito dijalekatskim raslojavanjem i oblikovanjem novih (jezično-teritorijalno-soci-

okulturnih) jedinica unutar kojih će se nakon 11. st. uspostaviti novi slavenski jezici. Potom je poredbeno-povijesna gramatika hrvatskoga jezika R. Matasovića 2008., osim indoeuropske, baltoslavenske i paleoslavenske problematike, donijela i periodizaciju (unutrašnje i vanjske) povijesti hrvatskoga s diobom na tri razdoblja: starohrvatsko (od 9. do 14. st.), srednjohrvatsko (od 14. do početka 18. st.) i novohrvatsko (od 18. st. do danas). Očitim je postalo preklapanje dviju recentnih periodizacija u važnom segmentu: razdoblje se od 9. do konca 11. stoljeća u užim paleoslavističkim radovima uzima kao mlađe (općeslavensko) razdoblje praslavenskoga, a u užim kroatističkim kao starije podrazdoblje starohrvatskoga.

U *PF/2010.* autor se nije upuštao u teorijsko-metodološke kontroverze vezane za polazišna razdoblja u povijesti hrvatskoga, što potvrđuje uvodni odlomak na početku poglavlja *Vokalizam*: »O ustroju praslavenskoga jezika — i kao cjeline i kao sustava u pojedinim razdobljima, odnosno prijelazā iz indoeuropskoga razdoblja u praslavensko — postoji bogata pa i kontroverzna literatura. Jedan je dio naveden i ovdje u popisu literature. Priklanjat ćemo se onim mišljenjima koja nam se čine ponajboljima.«

Naime, povijesna je fonologija hrvatskoga u knjizi *FR/1971.* zahvaćena u cijeloj genetskolingvističkoj vertikali, ali prikazana u cjelovitu tekstu bez oštih rezova i razgraničenja po razdobljima, pri čemu se periodizacija podrazumijeva više logikom i dinamikom veza i odnosa između jedinica unutar jednoga jezičnoga sustava, te u prijelazima iz starijega u mlađi sustav (ili sustave), a manje naglašavanjem povijesnih razdoblja i njihovim opisom. Ta je značajka tekst iz *FR/1971.* činila potentnim za prilagodbu teorijskim i klasifikacijskim inovacijama uz minimalne korekcije i dopune, a time i uskladivim s recentnim znanstvenim spoznajama. Stoga su intervencije (korekcije i dopune) sačuvale integralni autorov tekst a ujedno su omogućile njegovo čitanje iz suvremene znanstvene vizure, pa i kada je riječ o povijesnim razdobljima. Lingvistički upućen čitatelj, naime, po jezičnim činjenicama o kojima se u određenom segmentu teksta radi, bez poteškoća može zaključiti o kojemu je povijesnom razdoblju po novim periodizacijama riječ: pripada li pojava praslavenskom razdoblju, ili njegovu mlađem općeslavenskom (ujedno starijem starohrvatskom) ili mlađem starohrvatskom razdoblju. Glavna se poglavlja odnose upravo na ova tri razdoblja hrvatske pretpovijesti (od 6. do 8. st.) i starohrvatske povijesti (starije starohrvatsko podrazdoblje od 9.–11. st. u okviru općeslavenskoga razdoblja, i mlađe starohrvatsko podrazdoblje od 12. do konca 14. st.), dok se srednjohrvatsko i novohrvatsko razdoblje spominju utoliko ukoliko mogu pružiti potvrde za jezična zbivanja u starohrvatskom razdoblju.

a) Vokalizam i konsonantizam praslavenskoga jezika u *PF/2010*.

U cijelosti su iz *FR/1971*. u *PF/2010*. u glavna poglavlja preneseni dijelovi koji se odnose vokalizam i konsonantizam pretpostavljenoga praslavenskoga jezika u 6. i 7. stoljeću, u istom konzistentnom obrascu izvedenu iz teorijskih učenja strukturalista iz druge polovine 20. st. (u fusnotama i u tekstu navode se M. Grammont 1933., P. Diels 1933. — 34., A. Meillet 1942. A. Vaillant 1950., S. B. Bernštejn 1961., V. Georgiev 1963. i 1964., Z. Stieber 1962, J. Hamm 1963. T. Milewski 1965., N. Trubetzkoy 1968., u pitanjima naglasaka i S. Ivšić 1911. i 1936. te J. Kurylowicz 1958.). U taj su dio uklopljene najnužnije referencije na recentnu literaturu (R. Matasović 2008.).

b) Vokalizam i konsonantizam općeslavenskoga i starijega starohrvatskoga razdoblja (9. — 11. st.) u *PF/2010*.

U cijelosti su iz *FR/1971*. u *PF/2010*. preneseni i dijelovi glavnih poglavlja koja prikazuju vokalizam i konsonantizam mlađega praslavenskoga jezičnoga sustava općeslavenskoga razdoblja (od 9. do konca 11. st.) »koji više nije praslavenski nego pripada razdoblju njegova raspada, odnosno početku samostalnih evolucija praslavenskih dijalekata«. Ti su dijelovi dopunjeni pomnijim uvidom u *Slavensku poredbenu gramatiku* M. Mihaljevića iz 2002. te argumentima koje nudi onomastička građa (P. Šimunović 1986.). Tekstovi u poglavlju o vokalizmu općeslavenskoga razdoblja dopunjeni su i neznatno korigirani (prema M. Mihaljeviću 2002.) u segmentima koji se tiču nazalnih vokala i jerova. Znatnije je razrađen segment o artikulacijskim pomacima koji su doveli do izjednačavanja dvaju poluglasā i "uženja" jata. Taj je dio proširen i autorovim tekstom i pratećim grafičkim modelom sukladnih trokuta za ilustraciju »Moguševa pravila o jatu i poluglasu«, promoviranim na Profesorovim poslijediplomskim predavanjima osamdesetih godina, te opservacijama o udjelu fonetskih svojstava fonoloških jedinica u smjerovima njihova razvitka.

U poglavlju o konsonantizmu je obilatijim pozivanjem na M. Mihaljevića 2002. značajnije dopunjen segment o suglasničkim skupovima, a segmenti o metatezi likvida i jotaciji inovirani su u raspravi i u oprimjerenjima.

c) Vokalizam i konsonantizam mlađega starohrvatskoga (pod)razdoblja (od početka 12. do konca 14. st.) u *PF/2010*.

Polazni se hrvatski fonološki sustav konačno definira tijekom mlađega (pod)razdoblja starohrvatskog, započetog gubljenjem »slabih« poluglasa koncem 11. stoljeća, a okončanog krajem 14. stoljeća po završetku procesa

vokalskih preoblika »jakih« poluglasa, nosnih samoglasnika, jata i slogotvornih sonanata, te novoga slogorazdjela, suglasničkih asimilacija, novih suglasničkih fonema i novih naglasaka. Tekstovi koji se u *FR/1971.* odnose na to razdoblje u cijelosti su preneseni na odgovarajuća mjesta u odgovarajućim poglavljima u *PF/2010.*, ali su u drugoj knjizi u svim su segmentima znatno razrađeniji i voluminozniji od tekstova u prvoj knjizi.

Primjerice, segment je o starojezičnom poluglasu potkrijepljen novim (Havlíkovim) pravilom (prema M. Mihaljević 2002.), uz paralele sa staroslavenskim s posebnim osvrtom na pisanje poluglasa (i drugih, danas iščezlih glasova) na Baščanskoj ploči i u hrvatskim srednjovjekovnim tekstovima (s referencijama na S. Damjanovića iz 2008.), podrobnije je razrađen segment o općehrvatskim i čakavskim vokalizacijama »slaboga« poluglasa (pozivom na M. Moguš 1977.). U segmentu o uzajamnoj povezanosti vokalskih preoblika »jakoga« poluglasa i jata proširenja se odnose na sva tri hrvatska narječja, osobito u dijelu o kajkavskom narječju i ulozi vokalskih preoblika jata i poluglasa u posebnu razvitku kajkavskoga vokalizma (detaljnije potvrde u tekstovima A. Vramca i I. Pergošića, J. Habelića, najčešće pozivima na izvođenja u Z. Junković 1972.). Segment o jat u osobito je proširen dopunama o njegovu postanku, izgovoru i njegovim refleksima prema starijim hrvatskim jezikoslovnim raspravama (S. Ivšić 1970., B. Jurišić 1944., I. Milčetić 1895., S. Babić 1963.) i najnovijima (M. Mihaljević 2002.), o pretpostavljenim čitanjima jata na Baščanskoj ploči (S. Damjanović 2008.), o odrazima jata u hrvatskim dijalektima te s oprimjerenjima uzetima iz prakse pisaca ozaljskoga kruga (prema J. Vončina 1968.), o odrazu jata u starim dubrovačkim tekstovima (R. Matasović 2008.), o refleksu jata u Kašičevoj gramatici iz 1604. godine, o pitanju dvoslovnog, i o troslovnom refleksu jata u suvremenom standardnom jeziku i u hrvatskim štokavskim dijalektima (D. Brozović 2007.), o »Brozovićevu poučku« za izgovor (čitanje) odraza dugoga jata u Gundulićevim stihovima i u vezanim stihovima hrvatskih pjesnika 20. stoljeća (S. S. Kranjčevića, V. Nazora, A. G. Matoša, I. G. Kovačića) prema raščlambi u knjizi D. Brozovića iz 2007.

I u dijelu teksta koji se odnosi na konsonantizam ima većih ili manjih dopuna. Navode se i autorovi teorijski radovi o fonemu i morfemu (M. Moguš 1967.), u segmentu o suglasnicima *ć*, *đ* novije mišljenje po kojemu je praslavenska palatalizacija u biti jotacija (prema M. Mihaljević 2002. i R. Matasovića 2008.), u segmentu o skupovima *št*, *žd* stavovi o njihovoj palatalnosti (prema B. S. Bernštejnu i M. Turk 1992.). Tekstovi su dopunjeni i prošireni u pitanju statusa nekih starojezičnih mijena u suvremenom hrvatskom, primjerice, o morfonološkom statusu praslavenskih palatali-

zacija (usklađeno s M. Mihaljević 2002.), dok je posve nov tekst, temeljen na autorovim spoznajama i drugim izvorima (D. Brozović 2007.), posvećen suglasniku *j* koji se nakon palatalizacija i jotacija u hrvatskom ustalio u protetskim i hijatskim položajima. Segmenti o pojavi novih suglasničkih jedinica *dž*, *f* pri asimilacijama nakon gubljenja »slabih« poluglasa prošireni su iscrpnim navođenjem potvrda suglasnika *f* u hrvatskim pisanim izvorima (u Misalu 1483., u najstarijoj pučkoj pjesmarici prema D. Malić 1972., u *Razvodu istarskom* prema Moguš—Bujasovoj kompjutorskoj konkordanciji, u gramatici B. Kašića 1604. prema istraživanjima R. Katičića 1981., u gramatici J. Križanića prema radu M. Moguša 1984., u hrvatskim primljenicama u istrorumunjskom s pozivom na G. Filipi 2006.), te vrlo podrobno o *f* u kajkavskom narječju s oslonom i pozivom na Z. Junkovića 1973., dok se u pitanju potvrda za suglasnik *dž* poziva na ARJ. U segmentu o zvučnosti suglasnika uneseno je i mišljenje o razlozima nestabilnosti i gubljenja suglasnika *h* (prema I. Škarić 1991.), te osvrti na sekundarno i protetsko *h* najčešće u kajkavskom (potvrde u I. Belostenca), ali i u ponekom štokavskom (potvrde u ARJ, te u pjesnika I. Mažuranića i D. Cesarića).

Naglasni sustav hrvatskoga

Poglavlje je o naglasku pod naslovom *Akcentuacija* u *FR/1971.* koncipirano na učenju Stjepana Ivšića, prije svega na njegovu »magistralnom radu« (kako ga autor naziva u *FR/1971.*) *Prilog za slavenski akcenat iz 1911.*, koji rekonstruira najznačajnije naglasne pojave u praslavenskom (dijelom i u prethodnom baltoslavenskom), općeslavenskom i starohrvatskom razdoblju. Kako je Ivšićev znanstveni prinos tijekom 20. stoljeća u slavističkim radovima o akcentuaciji uglavnom bio zasjenjen, a u vrijeme nastajanja *PF/2010.* ponovno afirmiran, autor je u poglavlje *Naglasak* prenio neizmijenjen cjeloviti tekst iz 1971. Osnovni je tekst, međutim, znatno proširen, dopunjen, dograđen i zaokružen i općenito osuvremenjen, osobito u segmentima koji se odnose na starojezično razdoblje hrvatskoga.

Uvodni je segment koji sadrži teorijsku propedeutiku o naglasku u odnosu na onaj iz 1971. proširen navođenjem i kroatističke literature (Z. Junković o naglasku 1963.), te autorovim modelom obogaćenim potkrepljenjima i oprimjerenjima, razrađenim i promoviranim na sveučilišnim predavanjima osamdesetih godina.

U rekonstrukciji predhrvatskoga i temeljnoga hrvatskog naglasnog sustava autor postojano slijedi S. Ivšića, prije svega izdašnjim navođenjem referentnih mjesta iz djela *Prilog za slavenski akcenat 1911.*, *Jezik Hrvata kaj-*

kavaca 1936. i *Slavenska poredbena gramatika* 1970. Na odgovarajućim mjestima u glavnom tekstu i u fusnotama komentira mišljenja drugih autora o konkretnim pitanjima, bilo da prihvaća ili odbija njihovu argumentaciju (A. Mažuranić 1859., G. Neweklowsky 1979., R. Katičić 1981., M. Kapović 2006. i 2008.). Najopsežnija su proširenja i dorade nastale iz težnje za potvrdom temeljnoga hrvatskog naglasnog sustava. Na tome su tragu u *PF/2010.* otvorena nova područja istraživanja naglasaka u hrvatskom: područje hrvatskih starih tekstova, područje starih i starijih jezikoslovnih radova, i područje hrvatskih dijalektoloških korpusa i dijalektoloških znanstvenih tekstova.

Velika je i važna dopuna, upravo inovacija, unesena u segment koji se odnosi na naglasno stanje u vrijeme prvih pisanih spomenika. Autor ga predočuje vlastitom rekonstrukcijom svih naglasaka u tekstu Bašćanske ploče (autorovoj je rekonstrukciji jedini preteča Sanja Zubčić koja je 2005. ponudila i objavila načelnu rekonstrukciju naglasaka u tekstu Ploče). Inovacija je i segment koji se odnosi na pitanja o odrazima starohrvatske akcentuacije zabilježenima u prvoj hrvatskoj gramatici Bartola Kašića iz 1604. godine, s podijeljenim stavovima suvremenika koji su istraživali, otčitavali i interpretirali Kašićevo akcenatsko znakovlje i zapise (R. Katičić 1981., G. Neweklowsky 1979., M. Kapović 2006.) ili se pozivali na njega (A. Mažuranić 1859.) ili starijih pisaca koji su B. Kašića u tom pogledu (u znakovlju, ili samo u ideji) nasljeđovali, poput J. Mikalje, J. Habelića, P. R. Vitezovića, F. Glavinića, I. Belostenca. Novi je segment i uvrštenje opsežnijeg priloga o osnovnoj kajkavskoj akcentuaciji, oslonjenog na kapitalnu raspravu S. Ivšića *Jezik Hrvata kajkavaca* iz 1936. te nezaobilaznu raspravu Z. Junkovića *Jezik Antuna Vramca i podrijetlo kajkavskoga dijalekta* iz 1972. Prošireni su i ostali dijelovi poglavlja u segmentima koji se odnose na starostokavsku posavsku akcentuaciju, te noviju i novu akcentuaciju s prijelaza iz 14. u 15. stoljeće, ali u manjem opsegu, uglavnom manjim dopunama i doradama.

IV.

Raščlamba i komentari dovode do odgovora na pitanja s početka ovoga osvrta.

Sve u svemu, priklanjam se Profesorovu odgovoru da je njegova *PF/2010.* nova knjiga, a raspršile su mi se i bojazni da je u povijesni nepovrat otišao njegov *FR/1971.*, za koji su mnogi od nas vezani osobnim resentimentom.

Jednostavno: *FR/1971.*, kako joj i naslov glasi, prikazuje fonološki razvitak, njegove pravce i zakonitosti, a *PF/2010.*, također u skladu s naslo-

vom, prikazuje ukupnu povijesnu fonologiju hrvatskoga, te osim fonološkoga razvitka sadrži i rezultate toga razvitka, njihov doseg i opseg, te vertikalnu i horizontalnu disperziju u hrvatskom jeziku. *FR/1971.* svojom je ukupnom arhitekturom usađena u *PF/2010.* kao okosnica na koju je naneseno čitavo kroatističko znanstveno iskustvo o dijakronijskoj fonologiji hrvatskoga.

FR/1971. jest bila čudesna knjiga naše kroatističke mladosti, a *PF/2010.* jest ista ona knjiga iste one kroatistike od prije četrdeset godina, ali u zrelim godinama.

Iva Lukežić

